

УДК 338.242

Дивнич О.Д.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки підприємства
Полтавської державної аграрної академії

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПРИНЦИПИ ПЕРЕХОДУ ДО ОРГАНІЧНОГО ЗЕМЛЕРОБСТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

BACKGROUND AND PRINCIPLES OF TRANSITION TO ORGANIC FARMING IN AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність та переваги виробництва органічної продукції. Проаналізовано сучасний стан та перспективи розвитку органічного землеробства в Україні та країнах ЄС. Розроблено модель переходу сільськогосподарських підприємств до органічного землеробства. Визначено економічну ефективність впровадження системи органічного землеробства.

Ключові слова: органічне виробництво, органічне землеробство, конверсійний період, сертифікація, урожайність, виробничі витрати.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована сущность и преимущества производства органической продукции. Проанализировано современное состояние и перспективы развития органического земледелия в Украине и странах ЕС. Разработана модель перехода сельскохозяйственных предприятий к органическому земледелию. Определена экономическая эффективность внедрения системы органического земледелия.

Ключевые слова: органическое производство, органическое земледелие, конверсионный период, сертификация, урожайность, производственные расходы.

ANNOTATION

In the article there are investigated the essence and advantages of organic goods production. There are analyzed modern condition and prospects of organic agriculture development in Ukraine and European Union countries. It is developed the model of agricultural enterprises transition to organic agriculture. It is defined the economic efficiency of organic agriculture system introduction.

Keywords: organic production, organic agriculture, conversion period, certification, productivity, production costs.

Постановка проблеми. Постійно зростаючі процеси незбалансованої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва здійснюють негативний антропогенний вплив на навколишнє середовище, що негативно впливає як на екосистему, так і на здоров'я нації.

Майже кожен третій гектар (30,7%) еродований, а другий – дефляційно небезпечний, кожний четвертий гектар – кислий, тобто ґрунт має низький рН. Середньорічні втрати гумусу внаслідок незбалансованого внесення та винесення органічної речовини, а також ерозії становлять понад 1,0 т/га (1228 кг/га) землі в обробітку [1, с. 22].

У зв'язку з цим, все більшої актуальності набуває перехід сільського господарства України на шлях біологізації виробництва, і, зокрема, впровадження системи органічного землеробства, яка більше відповідає інтересам суспільства та не порушує біологічної рівноваги в природі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-практичні аспекти розвитку органічного виробництва висвітлено в працях С.С. Антонця, В.І. Артиша, М.І. Кобця, А.С. Лук'яненко, Є.В. Милованова, П.В. Писаренка, Т.О. Чайки, В.О. Шлапака та інших.

Недостатньо розкритими залишаються питання вивчення механізму переходу до системи органічного землеробства та оцінки економічної ефективності даної системи при виробництві сільськогосподарської продукції.

Постановка завдання. Основною метою статті є дослідження сутності органічного виробництва, аналіз сучасного стану та перспектив його розвитку, вивчення принципів переходу до органічного землеробства та оцінка економічних результатів його впровадження.

Виклад основного матеріалу. У більшості сучасних наукових досліджень пропонується концепція сталого розвитку як один із можливих шляхів виходу із можливої глобальної екологічної кризи. На нашу думку, використання земельних ресурсів повинно узгоджуватися із іншими процесами природокористування, соціальними змінами та рухом капіталу з метою зміцнення виробничого потенціалу в динаміці. При цьому нами розглядаються три компоненти сталого землекористування: економічна, екологічна та соціальна, які забезпечують гармонійний розвиток.

Економічна компонента передбачає справедливий розподіл економічних результатів від використання земельних ресурсів. Соціальна компонента характеризується дотриманням права теперішнього та майбутніх поколінь на землю з прийнятними екологічними параметрами. Йї, нарешті, екологічна компонента має забезпечувати вартісну оцінку, облік та компенсацію антропогенного впливу на земельні ресурси.

Практичною реалізацією концепції сталого розвитку в сфері аграрного виробництва є впровадження в практику сільськогосподарських товаровиробників органічного сільського господарства, зокрема органічного землеробства.

В Україні є всі передумови для розвитку органічного сільського господарства – сприятливі природно-кліматичні умови, ґрунти досить

високої природної родючості та значні масиви відносно чистих земельних ділянок (19% сільськогосподарських угідь), низький рівень використання мінеральних добрив та засобів захисту рослин, значний ринок потенційних споживачів, а також позитивний досвід вітчизняних підприємств.

Прогнозувати зростання популярності органічної продукції в Україні можна з огляду на швидке зростання попиту на цю продукцію в Європі. Так, у 2010 р. ринок органічної продукції ЄС оцінюють майже 20 млрд євро, а це приблизно на 5% більше порівняно з показниками 2009 р. Найбільший ринок органічних продуктів серед Європейських країн зосереджений у Німеччині, Франції і Великобританії [2, с. 94].

Під органічним сільським господарством розуміють виробничу систему, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Воно залежить від екологічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов, при цьому уникається використання шкідливих ресурсів, які викликають несприятливі наслідки. Органічне сільське господарство поєднує в собі традиції, нововведення та науку з метою покращення стану навколишнього середовища та сприяння розвитку справедливих взаємовідносин і належного рівня життя для всього вищезазначеного [3].

Органічне сільськогосподарське виробництво спрямоване на досягнення екологічного, соціального та економічного ефектів (рис. 1).

В Україні існує низка чинників, що перешкоджають розвитку органічного виробництва та потребують вирішення як на державному, так і регіональному рівнях. До основних з них належать: відсутність належної законодавчої

бази; відсутність розвиненої інфраструктури системи сертифікації органічної продукції; високий рівень забруднення агросистеми; складність виходу на світові ринки; зниження прибутковості в конверсійний (перехідний) період; недовіра споживачів до «екомаркувань».

За визначенням Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM) органічне – це таке землеробство, яке гарантує екологічно-, соціально- та економічно доцільне виробництво рослинницької продукції. В основі такого землеробства лежить розумне з екологічної точки зору використання природної родючості ґрунтів як ключового елементу успішного виробництва та природного потенціалу рослин і ландшафтів; таке землеробство спрямоване на гармонізацію сільськогосподарського господарювання з навколишнім середовищем [3]. Органічне землеробство суттєво зменшує використання зовнішніх факторів виробництва та ресурсів за рахунок обмеження застосування синтезованих хімічних шляхом добрив і пестицидів та широкого використання природних чинників.

Кількість «зелених» господарств у країнах Євросоюзу за останні

15 років зросла майже в 20 разів. Цьому сприяла розпочата в 1993 р. політика ЄС щодо підтримки фермерів у перші роки після переходу від звичайного до органічного агровиробництва. За попередніми прогнозами, до 2020 р. в Європі близько 30% сільськогосподарських земель працюватимуть на екологічне землеробство.

Серед країн Європи лідером щодо споживання органічних продуктів на душу населення, а також світовим лідером є Данія, кожний житель якої в середньому витрачає на них 139 євро/рік. До неї наближається Швейцарія із сумою 132 євро/рік. Даний показник у більшості країн ЄС становить 30-70 євро на рік і має тенденцію до швидкого зростання [2, с. 94].

Порівняно з іншими європейськими країнами розвиток органічного сільського господарства в Україні відбувається значно повільніше. Українські сертифіковані органічні господарства різного розміру – від кількох десятків гектарів, як і в більшості країн Європи, до кількох десятків тисяч гектарів ріллі.

Офіційні статистичні огляди IFOAM підтверджують, що якщо на початок 2003 р. в Україні було зареєстровано 31 господарство, що отримало статус «органічного», то в 2012 р. нараховувалось вже

Рис. 1. Основні переваги виробництва органічної продукції порівняно з традиційною технологією

Джерело: узагальнено автором

164 сертифікованих органічних господарства, а загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель склала 272850 га (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка розвитку органічного землеробства в Україні, 2006-2012 рр.

Роки	Кількість сертифікованих органічних господарств, од.	Площа органічних земель, тис. га		Частка в загальній площі, %	Частка в загальній кількості господарств, %
		всього	у розрахунку на одне господарство, га		
2006	69	240,0	3025	1,1	0,12
2007	92	249,9	2716	1,2	0,16
2008	118	269,0	2288	1,3	0,20
2009	121	270,0	2233	1,3	0,21
2010	142	270,2	1903	1,3	0,25
2011	155	270,3	1744	1,3	0,28
2012	164	272,8	1664	1,3	0,29
2012 р. у % до 2006 р.	237,7	113,7	55,0	x	x

Джерело: розраховано автором за даними [3]

Площа сертифікованих сільськогосподарських угідь на яких здійснюється органічне виробництво зросла в 2012 р. порівняно з 2006 р. у 2,4 рази й досягла 272,8 тис. га.

Однак, незважаючи на те, що кількість господарств у 2012 р. зросла, їх частка в загальній кількості сільськогосподарських підприємств України залишається незначною й не перевищує 0,29%. Питома вага органічних земель у загальній площі сільськогосподарських угідь в Україні складає лише 1,3%. Більшість органічних господарств України є малими й середніми, оскільки в середньому їх розмір не перевищує 2000 га.

Для виробництва екологічно чистої продукції, зокрема проходження сертифікації органічного виробництва, сільськогосподарські землі мають відповідати певним вимогам щодо рівня їх забруднення шкідливими речовинами: пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо.

Фахівцями Інституту агрохімії і ґрунтознавства УААН було проведено аналіз еколого-токсикологічного стану орних земель України та виділені зони, придатні для вирощування екологічно чистої продукції:

1) Північно-Полтавський – охоплює більшу частину Полтавської області (за винятком регіонів, що прилягають до міст Кременчука та Комсомольська), північно-західні райони Харківської області, південно-західні райони Чернігівської й східні райони Київської та Черкаської областей (лівобережна частина).

2) Вінницько-Прикарпатський – тягнеться широкою смугою близько 100 км від м. Попельна Житомирської області й простягається до півночі Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей у напрямку до м. Львова;

3) Південно-Подільський – включає невеличку південно-східну частину Вінницької області південно-західну частину Кіровоградської, північ Миколаївщини і північну половину Одеської області;

4) Північно-східно-Луганський охоплює Міловський і Новопсковський райони Луганської області [4, с. 2-3].

У Полтавській області відповідні сільськогосподарські угіддя, агроекологічний стан яких не перешкоджає отриманню високоякісної сільськогосподарської сировини знаходяться в Гадяцькому, Лубенському, Котелевському, Шишацькому, Великобагачанському, Новосанжарському та Козельщинському районах. Всі інші належать до обмежено відповідних [5, с. 13].

Сільськогосподарські підприємства Полтавської області переважно спеціалізуються на виробництві продукції рослинництва, зокрема, зернових культур та соняшнику.

Враховуючи спеціалізацію регіону вважаємо, що стратегічним напрямом розвитку сільськогосподарських підприємств Полтавської області має стати впровадження органічного землеробства. Ті товаровиробники, що найбільш глибоко усвідомляють необхідність та перспективність зазначеного напрямку, будуть мати змогу швидше пройти конверсійний період, отримати сільськогосподарську продукцію, яка за своїми якостями буде значно відрізнятися від представленої на ринку сьогодення й зайняти відповідну нішу в конкурентному середовищі на більш вигідних позиціях.

Основним важелем, що буде спонукати товаровиробників до впровадження органічного землеробства має стати виробництво екологічно безпечної продукції, відтворення ґрунтового покриву та отримання вищих економічних результатів (табл. 2).

На сьогодні ПП «Агроекологія» є одним з найбільш відомих «органічних» підприємств в Україні. Досвід впровадження ґрунтозахисних технологій у підприємстві показав, що вони потребують, порівняно з традиційними, втричі менше часу на обробіток ґрунту та в 2-3 рази менше пального [6, с. 79].

Вельми розповсюджена думка, що при відмові від хімізації сільськогосподарського виробництва відбувається зниження врожайності культур на 30-40%, але практичний досвід застосування органічного землеробства доводить зворотне.

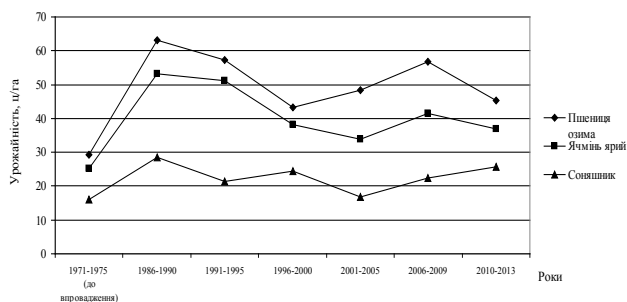
Досвід впровадження ґрунтозахисних технологій (з 1979 р.) та методів органічного виробництва (з 1990 р.) у ПП «Агроекологія» свідчить про підвищення врожайності всіх культур порівняно з традиційними технологіями в період конверсії (рис. 2).

Таблиця 2

**Матриця характеристик органічного землеробства
в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області на основі SWOT-аналізу**

Сильні сторони	Можливості
1. Наявність відповідних земельних ресурсів згідно вимог органічного виробництва. 2. Зменшення хімізації та забруднення ґрунту пестицидами. 3. Посів високоякісного, генно немодифікованого насіння. 4. Мінімізація основного обробітку ґрунту. 5. Збільшення родючості та біологічної активності ґрунтів. 6. Економія обігових коштів. 7. Наявність необхідної техніко-технологічної бази. 8. Задовільний розвиток галузі тваринництва.	1. Розвиток науки в регіоні, вдосконалення техніки й технологій. 2. Зміна ставлення суспільства до якості та безпеки продуктів харчування. 3. Наявність лабораторій сертифікації та дослідження органічної продукції. 4. Розвиток ринку органічної та екологічно чистої продукції. 5. Сприятливі погодно-кліматичні умови. 6. Наявність родючих земель. 7. Збереження досить високої інтенсивності виробництва сільськогосподарських культур. 8. Позитивний досвід вітчизняних підприємств.
Слабкі сторони	Загрози
1. Порівняно нижча урожайність сільськогосподарських культур у конверсійний період. 2. Тривалий період для забезпечення підвищення урожайності та природного оновлення ґрунтів. 3. Додаткові витрати на сертифікацію продукції як «органічна». 4. Недостатнє внесення органічних добрив. 5. Нераціональна структура посівів, що створює умови для виснаження ґрунту. 6. Постійно зростаюча вартість матеріально-технічних ресурсів.	1. Жорсткі вимоги до сертифікації органічного сільськогосподарського виробництва. 2. Відсутність диспаритету цін між звичайною продукцією виробленою з хімікатами та «органічною» продукцією. 3. Проблеми зі збутом та переробкою органічної продукції. 4. Посилення процесів деструктуризації цілісного землекористування. 5. Збільшення антропогенного навантаження на атмосферу. 6. Висока вартість технічного оснащення.

Джерело: власна розробка

**Рис. 2. Динаміка урожайності
сільськогосподарських культур у ПП
«Агроєкологія» Полтавської області, ц/га**

Джерело: розрахунки автора

За рахунок впровадження системи органічного землеробства у ПП «Агроєкологія» урожайність пшениці озимої збільшилася на 54,8%, ярого ячменю – на 46,8%, сояшнику – на 60,2%.

У галузі рослинництва ПП «Агроєкологія» відпрацьовано сівозміни, системи обробітку ґрунту, удобрення культур, захисту посівів від бур'янів, шкідників та хвороб, системи машин, системи догляду за посівами. Із рекомендаційних відібрані найвроджайніші сорти культур. Налагоджено насінництво. Культури висівають не нижче другої репродукції. У системі обробітку ґрунту підприємство з 1990 р. перейшло на мінімальний ґрунтозахисний обробіток ґрунту. Це дозволило зменшити витрати пального і коштів на обробіток ґрунту й вкладатися в нормативні терміни проведення технологічних операцій по вирощуванню культур [6, с. 78].

Таким чином, основними принципами органічного землеробства є:

- застосування ґрунтозахисних технологій, за яких обробіток під усі культури ведеться на глибину посівного ложа, а поверхня ґрунту мульчується післяжнивними рештками. Ґрунтозахисні технології базуються на застосуванні широкозахватних важких культиваторів, кільчасто-шпорних котків і зернових пресових сівалок або сівалок прямого посіву;

- відтворення родючості ґрунтів проводиться за рахунок органічних добрив – гною, нетоварної частини врожаю (солома зернових і зернобобових, подрібнені стебла сояшнику, кукурудзи, сорго, гички, огуд тощо), а також післяжнивних посівів сидератів;

- норми внесення органічних добрив у розрахунку на напівперепрілий гній складають не менше 24-26 т/га сівозмінної площі;

- синтетичні мінеральні добрива не застосовуються. Винесення рослинами фосфору й калію в перші роки запровадження технології компенсується переведенням важкодоступних і недоступних їх форм у доступні для рослин, а у подальшому – внесенням фосфоритного борошна та силвініту. Винесення азоту компенсується введенням у структуру посівів до 20% багаторічних бобових трав;

- застосовуються агротехнічні заходи для захисту посівів від бур'янів (культивация, напівпар) і посіви післяжнивних сидератів із хрестоцвітних, які мають алелопатичний вплив на бур'яни. Захист посівів від шкідників і хвороб здійснюється агротехнічними, профілак-

тичними й біологічними методами.

За результатами наукових досліджень нами сформована поетапна модель переходу сільськогосподарських підприємств Полтавської області зерново-молочної спеціалізації до органічної системи землеробства (рис. 3).

На основі розроблених технологічних карт вирощування зерна озимої пшениці в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області за використання інтенсивної та органічної системи землеробства, нами проведемо аналіз зміни суми та структури виробничих витрат.

При виробництві озимої пшениці за органічної системи землеробства в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області, прямі витрати на оплату праці зменшуються на 56,6%, прямі матеріальні витрати – на 25,1%, у тому числі на засоби захисту рослин – на 77,7%, пальне і мастильні матеріали – на 22,6%, електроенергію – на 13,6%, поточний ремонт – на 25,2%. Серед елементів матеріальних витрат, витрати на насіння збільшилися на 8,9%, що пов'язано зі збільшенням норм висіву за органічного виробництва.

За органічної системи землеробства відсутнє внесення мінеральних добрив, а витрати на внесення гною становлять 15,7% у структурі виробничих витрат.

У зв'язку зі зменшенням кількості техніки, необхідної для виробництва продукції, сума витрат на амортизацію зменшилася на 25,2%. У цілому виробничі витрати на 100 га посіву озимої пшениці зменшилися на 134161,73 грн. або 24,8% і дорівнюють 405948,34 грн. Незважаючи на вищий рівень урожайності озимої пшениці за інтенсивної системи землеробства (50 ц/га) порівняно з органічною (45 ц/га), виробнича собівартість зменшилася на 16,5% і становить 90,21 грн./ц (за цінами 2013 р.).

Висновки. Таким чином, впровадження органічної системи землеробства в сільськогосподарських підприємствах України забезпечить одержання позитивних результатів в економічній, соціальній та екологічній сферах суспільства. Користуючись наведеними принципами переходу до органічного землеробства, сільськогосподарські підприємства мають можливість вже через 2-3 роки досягти середнього рівня

Рис. 3. Модель переходу сільськогосподарських підприємств Полтавської області до органічної системи землеробства

Джерело: розробка автора

урожайності культур з подальшим забезпеченням її зростання.

Проведені дослідження показують, що впровадження органічної системи землеробства порівняно з інтенсивною забезпечує зменшення виробничих витрат у середньому на 25%, а собівартості – на 12-20%. Зокрема, впровадження органічної системи землеробства в сільськогосподарських підприємствах Полтавської області при виробництві озимої пшениці дозволить збільшити прибуток від реалізації на 1 га на 98,6% (1465,62 грн.), на 1 ц-у 2,2 рази (32,57 грн.), а рівень рентабельності виробництва зросте з 12,3% до 31,9%, що підтверджує економічну доцільність переходу до біологічного землеробства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Писаренко П.В. Якість ґрунтів в органічному землеробстві / П.В. Писаренко, Т.О. Чайка // Дім, сад, город. – 2014. – № 9. – С. 22-23.
2. Артиш В.І. Виробництво органічної продукції в країнах Європейського Союзу / В.І. Артиш // Економіка АПК. – 2014. – № 2. – С. 93-96.

3. Федерація органічного руху України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.organic.com.ua.
4. Олексієнко А.О. Впровадження принципів і методів органічного землеробства як стратегічний напрям розвитку фермерських господарств Кіровоградської області / А.О. Олексієнко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. – 2012. – Вип. 22. – Ч. II. – С. 2-3.
5. Ласло О.О. Агроекологічне районування угідь за рівнем урожайності основних сільськогосподарських культур / О.О. Ласло, П.В. Писаренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2009. – № 3. – С. 12-14.
6. Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області. Практичні рекомендації / С.С. Антонєць, А.С. Антонєць, В.М. Писаренко. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – 200 с.